

LBRIS

We know
books

Angelika Kuźniak

PAPUSZA

Traducere din limba polonă și note de
Ioana Diaconu-Mureșan

Casa Cărții de Știință
Cluj-Napoca, 2024

Paspusza, anii '70

Mi-am scos de pe cap broboada neagră, că deja di-un an s-a prăpădit.

Acolo-n casă a murit, sub plapumă, pe perna aia mare. A venit atunci toată familia din Gorzów: și Wajs, și Dębicki. Tremuram, zici c-aș fi avut picioarele prinse în gheață. Și, când s-a oprit moartea la patu' lui, eu nu eram lângă el, eram dusă la bucătărie să beau niște ceai. Am auzit un strigăt, am fugit iute și-am văzut cin stă lângă țiganu' meu bătrân. Nimenia n-a văzut-o, da' eu am văzut-o. Am strigat tare s-audă toată casa: „Dați-i lapte, scăpați-l!”

Degeaba. Numa' s-a pornit un vânt rece; Dyżko era deja pe lumea aialaltă.

M-am uitat la fața lui. Era-ncrețită ca glia uscată de soare, buze n-avea deloc, doar o gaură căscată. Și nu semăna deloc cu el.

Din ziua aia sunt *phivli*, adică văduvă.

Acolo-n cas' a murit Dyżko, să vezi și să nu crezi, că doară prin două războaie a trecut și-a ieșit întreg-întreguț; ehei, de câte ori n-a dormit pe pământu' gol, pe mușchi, în noroi, era sănătos tun. Dar aci, cum s-a lungit, așa nu s-a mai ridicat.

Mult s-a schimbat de când cu boala, mult. Tare mă necăjia cu bănuielile lui, avea nervi, făcea mutre. Îl apucau din când în când pandaliile, nușce i se năzărea și-arunca cu câte-o

farfurie sau un pahar. Așa nu să mai putea trăi. Odată chiar a zis doctoru': „Mare mirare că nu te-a băgat el pe dumneata în mormânt”. La care eu: „Vă rog, luat de la mine ce vreți, da' scăpați-l pe soțu'; îi om bun, da-i bolnav, și omu' bolnav își perde omenia.”

Vroiam și eu să mă bag sub așternut, pac, Dyżko, dă-i cu beteșugurile lui – de, era cu douășpatru de ani mai mare ca mine. Avea încheieturile pocite, trebuia ajutat. Nu putia merge singur, eu îl căram în spinare orișunde, și-n cameră, și-n bucătărie, și-n curte. De-ar fi să socotesc toți pașii, cre' c-aproape-am făcut înconjurul lumii.

Edzio Dębicki, din neamu' nostru, a și zis mai târziu, în față la toți: „Mulțumesc, mătușă, de grija ce i-ai purtat lu' unchiu”. Și, mă rog, cin' să aibă grijă de Dyżko dacă nu eu?

Femeile l-a spălat, l-a-mbrăcat iute, iute, să nu-i înțepienască trupu'. Pe cap i-a pus o basma găurită, să poa să vie su-fletul înapoi la el prin gaură, dac-o vre. În buzunare, tot țiganu' i-a vârat bani, să nu meargă pe cea lume așa, cu mâna goală. Un ac, țigări și-un peptien, atâta a mai luat cu el.

Lângă sicriu nu-i loc de cântice. Nici de orchistră. Aprindem lumânări atâtea cât să nu iasă număr par. Cât timp mortu' zace, nu-i voie să faci nimica, nici să te speli, nici să te peptieni. Țiganii nici măcar nu se barberesc. Numa' șed și râd, biau vodcă și spun povești de groază, ca cum ar fi despre șerpia la care le place să bia lapte de la sânu' mamelor. Noaptea se furișează în pat și biau până dă sângele. Pe vremea când încă umblam cu șatra, și eu făceam descântece cu rotocoale de fum, să nu se strecoare niciun șarpe; mă duceam prin tot locu prin șatră cu o cârpă aprinsă.

Șarpele-i semn rău, și tot așa și bufnița, pasărea morților. Când s-aude țipătu' ei, toți țiganii știu că moartea-i pi-aproape.

Mă jur în fața lu' Dumnezeu că și atunci, înainte, a țipat. Poate că de-aș fi prins-o și-aș fi azvârlit-o-n foc de vie, Dyżko ar fi și zi aci, în camera aialantă, și-ar lovi cu bâta în podea să-i aduc una-alta. Da' a murit. A stat pe năsălie o zi, două, a treia zi l-au dus la cimetir. E clar că nu s-a răzgândit. Movila au ridicat-o, crucea au înfipt-o și-n pământ a rămas țiganu' meu ăl bătrân.

M-am întors acasă, m-am așezat pe prag și m-am uitat prin casa goală. Rufăria de pat, aia-n care-a murit, am ars-o, cum e obiceiul la noi.

Și ce iute s-aprind albiturile-n care-a murit cineva!

Îmi zic acuma oamenii: „Nu plânge, doamnă, doar n-o să-ți trezești bărbatu' cu plânsu'”. Da' nu mă pot smulge din jalia asta. Câte lacrimi am vărsat eu, Doamne, aș putia să mă-mbăi în ele ca-n apă. Că așa-i: când moare-un copac bătrân, plânge toată pădurea; când moare un țigan, plâng toate stelele. Du-te, bărbate, *trade*, în țară străină, ne-om întâlni pe lună ori pi-un rug de mure ori poate deloc, cine știe.

Și când zăcia în pat și stătia să moară, un singur lucru mi-a cerut: „Să nu-mi pui piatră la mormânt. Și-așa o să-mi fie greu acolo, sădește flori mai bine. Dacă nu pentru mine, măcar pentru florile-alea o să vii, să le uzi.”

Mă duc, în fiecare duminică mă duc și-i duc ramuri proaspete. Și la Ziua Morților am fost, m-am îmbrăcat subțire și-așa un ger m-a luat acolo, la mormânt, c-a trebuit să adun iarbă uscată și s-o aprinz în pumni. Nu putiam să mă urnesc din loc, zici că mi-a fi făcut careva farmece. Nu știu de undi-așa, diodată. M-o fi deuochiat careva? Se uita lumia și zicea: „Biata Wajs”. Așa o febră m-a prins, că de trei ori pe zi – mă scuzaț – îmi schimbam lenjeria, puterile m-a părăsit de tot și de m-am

pus în pat pe-ntâi noiembrie, di-abia ieri – și-s deja trei luni di-atunci – m-am ridicat din pat, c-a venit popa cu botezu’.

Da’ chiar să nu vină niciunu’ din țigani?... Mie așa mi-s de dragi ai mei! Dacă unu-i bolnav, cumpăr ciocolată, portocale, mă duc la spital. Așa-s făcută, ăsta mi-i caracteru’, îmi place să fiu darnică cu ăi mai amărâți ca mine. Mă-ntreb: „Poate trebui să duc o bomboană la un copilăș? Ori poate-i unu’ flămând? Poate n-are bani de pâine?” Mă duc la ei, fac o plecăciune, cer scuze. De ce, nici eu nu știu.

În astia patru zile, aproape-am murit de foame. N-a venit nime’ la mine.

1

În anul acela, în care-și dă jos broboada neagră, se poate să aibă vreo șazeci și trei de ani, nici ea nu știe sigur. Timpul, în povestea aceasta, e un timp țigănesc, cu greu poți avea încredere în el. Întreabă-l pe țigan despre luna aprilie, el îți va spune „atunci când înfloresc merii”. Septembrie? „Când au cules cartofii”. Despre ani nici n-are rost să întrebi. Nimeni în satră nu i-a numărat vreodată.

Umblă vorba că țăranii tocmai terminau de adunat grăul de pe câmp în ziua în care s-a născut ea, pe șaptesprezece august, așa se zice. Se zice, pentru că mai apare și o altă dată: zece mai.

Nu e sigur nici anul acestui eveniment. Unii spun că ar fi fost 1910, alții – 1909. Iar, în formularul pe care l-a completat la înscrierea ei în Uniunea Literaților Polonezi, s-a consemnat: Bronisława Wajs, 1908. Unde s-a născut? Azi nu mai are cine să ne spună. Poate în pădure, sub stele, pentru că *acolo se nășteau copiii*. Poate chiar e adevărat că *nu departe de Płońsk*. În documente apare Lublin sau Sitaniec. Însă, acolo n-a mai rămas nicio urmă.

Viitorul i s-a hotărât în a treia noapte după ce s-a născut. Țiganii povestesc că atunci s-a arătat un duh care a înșirat lucrurile bune ce i se vor întâmpla și pe cele rele peste care va trece. I-a avertizat. Mama fetei se aștepta la vizită, se temea,

așa că, în noaptea aceea, avea lângă ea o țigancă bătrână. Vorbele duhului n-au avut voie să le repete nimănui. Șopteau doar între ele: „Fie o să ne aducă multă mândrie, fie o mare rușine.”

Au adus fetița din pădure în sat și-au botezat-o.

Dar în șatră nimeni n-o striga „Bronka!”. Îi ziceau „Preafrumoasa”.

Datorită acestei frumuseți, i-au zis Papusza, ceea ce în țigănească înseamnă „păpușă”.

– Mama-mi spunea „păpușico”. Am fost sănătoasă, mânuțele-mi erau uiti-așa, țâțucele uiti-așa! Eram subțirică. Aveam buze roșii și părul lung, de zici că eram boieruaică – mi-l împletiam în cozi (Nu le va tăia până la sfârșitul vieții). Îmi plăcea să dansez, să cânt, tare veselă mai eram! Todeauna cu fuste cusute parcă din flori, de culoarea cireșei, sprintenă ca o veveriță de pădure – numa că niagră.

O dată, dacă ar fi să dăm crezare jurnalului ei (din care s-au păstrat aproape două sute de pagini), a fost aleasă *regina balului*. Era deja măritată cu Dyżko. O lua și pe ea, căci el cânta în orchestră („Avea propriu’ lui taraf, cinșpe oameni”).

Nu putia să vie fitecine. Numa barosani, că balu era pe invitație. Foarte frumoasă muzica, așa, de salon. Un domn director de școală, flăcău tomnatic, da tare kipeș, a fost regele, și eu am fost regina. Am primit flori adevărate și portocale vo zece, patru ciocolăți mari, parfumuri trei sticlute și masa era plină de tot felu de beuturi și torturi. Iute santins vestia prin tot orașu și țigăncile erau pizmașe și mânioase pe mine. Țiganii bătrâni se uita împrejur ca lupchii, da eu eram nevinovată în fața lu Dumnezeu ca un miel.

Tatăl. În relatările ei nu i se pomenește nici numele, nici prenumele. Era dintre țiganii Polska Roma¹, din neamurile Warmijak și Bernik. Papusza scria că *din partea tatei familia era mai bună*, dar nu se înțelege de ce. Chiar și țiganii se încurcă în explicații. A murit în Siberia (se pare c-ar fi ajuns acolo pentru furt). În jurnal mai este o propoziție: *Aveam cinci ani când a venit tata, da mie miera frică di el, că nu trăia cu noi*. Nimic mai mult.

Mai des, mult mai des vorbește Papusza despre mama ei: Katarzyna, născută Zielińska. Provenea dintre țiganii din Galiția, dar călătorea cu cei din Volinia. La câțiva ani de la moartea tatălui Papuszăi, s-a căsătorit din nou. Cu Jan Wajs, vărul lui Dyżko. *Sărăcie pe pâne a mâncat lângă el, că era băutor și juca cărți*. Pierdea tot ce-aducea de prin sat. Dacă nu-i ajungeau banii de băutură, o ardea cu bățul pe spinare *până gemia aerul, pânăi creștiau șerpi pe spinare*. Și nimeni nu zicea o vorbă în apărarea ei, pentru că țiganul poate face cu nevasta lui tot ce-i trece prin cap. S-o piardă la poker. *Săi dean gură*. Să-i țină piciorul pe beregată până se sufocă. *Să știargă cu ea pe jos*.

Mama Papuszăi voia să-l îmblânzească turnându-i copii. „Copii mulți – noroc mult”, zice un proverb țigănesc. Așa că ea îi turna cu îndârjire. Mai întâi, a fost Przemek, apoi, încă patru: Janina, Julia, Tadeusz și Wincenty. N-a ajutat. Treceau săptămâni până i se vindeau rănilile de pe spate.

Papusza și-o amintește pe mama ei stând pe vine, lângă foc. Între genunchi ține o găină. Sângele încă picură din capul retezat și ea, cu vârful unui cuțit ascuțit, îi scoate ochii. Îi ridică

¹ Cel mai mare subgrup etnolingvistic (și unul dintre cele mai vechi) ale romilor trăitori în Polonia.

cu două degete și îi lipește deolaltă cu delicatețe, „pe plat”. Își taie câteva fire de păr din costiță, în chip de coadă, apoi, cu o mișcare rapidă, îi smulge găinii ghearele și face din ele coarne. Schițează un *bengoro*, un mic diavol – unul dintre elementele arsenalului indispensabil pentru ghicit.

Se adună și alte țigănci. Una dintre ele râde, imitând-o pe o țărancă din capul satului. Își face trei cruci mari, scuipă peste umăr și strigă: „Ptiu, drace! Piei, putere necurată!” Povestește cum i-a aruncat într-un pahar cu apă un *muloro* – un omuleț din ceară palid ca un mort, cu picioarele întinse și mâinile încrucișate pe piept.

„În casa asta o să moară cineva”, îi zic țărăncii. „Asta-i apă de la mort, o să v-aducă moartea. Tre’ s-o verși la cimitir. Casa-i sub puterea farmecelor, io pot să iau răul di pe ea, da’ puni-aci, domniță, niște bani sau mâncare”. Cu două straițe pline m-am întors di la ea. Pentru proști n-am pic de milă. Le iau tot și numa’ rād de sărăcia lor”.

Mama tocmai terminase de făcut primul drac. Pe micuța Papusza o cuprinde frica, își mijeste ochii – i se pare că drăcușorul are privirea însuflețită. În oală se topește un muc de lumânare, femeia mărunțește în palmă niște lemn carbonizat și-l amestecă cu ceara. Îi întinde Papuszii un teanc de cărți de joc zdrențuite. Fetița rupe inimile roșii și face din ele mingiuțe – ochi pentru diavolul cel negru. Le cam fușerește. Se grăbește, căci o așteaptă Adaś, prima ei iubire.

Era de vârsta mea, să fi avut vo zece ani, ne jucam dea soțu și soția. Mă pocnia, cică mă trimetia în sat la ghicit, eu mă făceam caduceam ceva în traistă; niam făcut și casă din niște cutii, așa.

Aleargă unul după altul, ocolesc potecile din pădure. Noaptea umblă după ei diavolul. Pe Necuratul mai bine să nu-l ispitești. Aud cum o țigancă bătrână blestemă în spatele lor. Agită un cuțit prin aer – o nevestă tânără trecuse prin fața crucii carului (țigani cred că asta aduce ghinion).

La lac e totul alb, de parcă ar fi nins. Pe crengi stau, la uscat, cămăși, împrejur zboară puf din perne. În fața fiecărei țigănci sunt cel puțin trei lighene: unul pentru hainele femeilor, unul pentru hainele bărbaților și unul pentru limpezit. Apa lacului nu e curgătoare, deci e interzis să speli în el. Dacă s-ar întâmpla una ca asta, e suficient să iei cândva, mai târziu, o înghițitură de apă și devii *magerdo*, adică pângărit. Și atunci, nu mai poți nici să mănânci între ai tăi, nici să bei din același pahar, cum e obiceiul țigănesc. Nimeni nu-ți mai întinde nici măcar mâna. Totul e stabilit în *mageripen*. Așa se numește codul lor de legi nescrise. Pe copii nu îi privește, dar, în șatră, principiile codului sunt absorbite odată cu aerul.

Țigăncile spală în lighene și povestesc. Se pare că ieri, la trei sute de pași de acolo, oamenii din sat au găsit un țigan străin. Zăcea cu fața în jos, cu spatele brăzdat de o urmă de coasă. Mica Papusza știe povești despre morți. Știe că ies de după colțuri, din amintire, din imaginație. Li se arată oamenii lor. Dar niciodată nu vin ca ei înșiși, ca persoana care-au fost.

Omul trebuie să se apere. Așa că, înainte de culcare, țigani pun sub așternut, sub fân, un topor, o furcă sau un cuțit.

*

De la moartea lui Dyżko, Papusza locuiește singură în Gorzów Wielkopolski, pe aglomerata stradă Kosynierów Gdyńskich, la numărul 20, într-o casă din cărămidă, cu un singur cat, numărul 20, la parter. Ușa pe partea dreaptă, zăvor în loc de yală.

Are o cameră și o cămară mititică. Baie n-are, dar, după cum zice singură – afâta pagubă, doară pe vremea când țiganii trăiau în pădure, acolo chiar nu erau băi.

Coridorul dă direct în bucătărie, în față e o sobă antebelică. Fumegă îngrozitor. În mijloc, penumbră. La fereastră, pe niște cuie, sunt agățate la uscat mănunchiuri de ierburi, crengi și tot felul de plante. Este artemisia, iarba lui Dumnezeu, mama tuturor plantelor, e și anason împotriva epidemiilor. Pătlagină pentru pus pe răni. Ventrilică pentru descântece de dragoste. Rostopască – cea mai bună pentru veruci. Leuștean – iarba dragostei. Scânteiuță pentru melancolie. Tătăneasă pentru fracturi și vânătăi (ajunge să o amesteci cu grăsime de găină și să acoperi locul dureros). Coadă-calului pentru epilepsie, usturoi pentru amețeli, răceală, bătăături și durerile de urechi. Sunt și urzici.

– Când îs proaspete, îmi pun mâinile-n ele – spune Papusza. Ajută, da numa' un pic. Cân' se schimbă vremea, așa mă dor, de nu mai pot! Încerc eu să îndoii deștele, da' zici c-ar fi muarte. Am fost și la băi, aicia, în Gorzów, de-am făcut băi ferbinți. Pân' la gât am intrat. Da' nimica n-ajută.

Are fața obosită, e ușor aplecată de spate. Părul încă negru îi e împletit într-o coadă încolăcită la ceafă. Când zâmbește, întotdeauna trist, i se accentuează cicatricea de pe față, ce-i pornește de la ochi și-i brăzdează obrazul asimetric, până pe gât.

Urma unei vendette personale.

Înainte de război, în Volinia, Papusza se întâlnea, pe la spatele lui Dyżko, cu un alt țigan (*Am fost un pic cokietă. Ce, eu mis de vină dacașa eram?*). Omul acela avea nevastă, pe Lola, și copii. Ei, tocmai Lola a pălit-o cu cuțitul.

Se întredeschide ușa camerei. Înăuntru e ca într-o căruță din șatră. Patul răvășit, mormane de perne și plăpumi. Masa acoperită cu o năframă din dantelă, câteva scaune, o comodă, o oglindă. Pe perete, un covor colorat, o icoană cu Madonna țigancă, pene. De foarte mult timp n-a mai renovat nimeni.

– Câtiodată vine câte cineva și mă-ntreabă „Cum a fost pe vremuri, îți mai amintești, doamnă Papusza?”. Îmi amintesc, slavă Domnului, că nu m-am ramolit.

*

Din câteva astfel de întâlniri, tot la ea, pe Kosynierów, s-au păstrat înregistrări video și audio, multe dintre ele făcute de amatori – în total, peste zece ore. Din ani diferiți (ultimele sunt din 1986, anul anterior decesului ei).

Aproape toate încep la fel. Cu o mare uimire.

– Cu mine-au venit să vorbească? Păi, sunt poieți cu poiezii frumoase, cu povești minunate, da' eu nu-s nimica. Nici carte n-am, nici școală. Ce poa' să spună o țigancă bătrână ca un hrib uitat în pădure toamna? Eu mi-s o fată din pădure, amărâtă, fricoasă, am un suflet micuț. Mi-s un om obișnuit, mai rău poate ca alții. – Papusza vorbește în șoptă și, tot șoptind, adaugă: – Haidaț'.

Îi plac musafirii. Când trăia Dyżko, se întâmpla să aibă și câte douăzeci de musafiri deodată. Acum (în 1973) se „su-pără” doar când bat la ușă fără să se fi anunțat înainte. De atâtea ori i-a rugat să-i spună înainte să vină, așa n-are cu ce să-i primească! Sărăcia-i mare, de la prânz de-abia dac-au rămas câțiva cartofi. Papusza îi unge cu margarină și-i servește pe o farfurie de tablă.